

MOTIVE BIBLICE ÎN ACATISTUL BUNEIVESTIRI

CONF. DR. FELICIA DUMAS

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

felidumas@yahoo.fr

Résumé: Nous nous proposons d'étudier le rôle poétique, stylistique et pédagogique de quelques motifs et références bibliques présents dans l'Acatiste à la Mère de Dieu. Construit sur le motif central de l'Annonciation faite à la Vierge par l'archange Gabriel, cet acathiste contient d'autres motifs bibliques, ainsi que de nombreuses références et allusions à des épisodes du Nouveau Testament, à des personnages de l'Ancien et du Nouveau Testament. Leur rôle, que nous nous proposons d'étudier ici, est tout d'abord narratif-poétique, avec de nombreuses implications stylistiques et catéchétiques. Nous ferons référence aux éditions roumaine et française de cet acathiste et travaillerons avec les concepts d'intertextualité et de transtextualité de G. Genette.

Mots-clés: Acathiste à la Mère de Dieu, Bible, intertextualité, transtextualité, pédagogie, catéchèse

1. Argument

Ne propunem să analizăm rolul poetic, stilistic și pedagogic al câtorva motive și referințe biblice din Acatistul Buneivestiri. Construit în jurul motivului vestirii nașterii lui Iisus făcută de către arhanghelul Gavriil Fecioarei Maria, acest acatist conține și alte motive biblice, precum și numeroase referințe și aluzii la episoade neotestamentare, la personaje din Vechiul și Noul Testament. Rolul acestora – pe care ne propunem să îl analizăm aici – este în primul rând unul narativ-poetic, cu multiple implicații stilistice și catehetice la nivelul acestui tip particular de discurs poetic religios, pe care îl reprezintă în imnografia creștină acatistul. Ne vom referi la edițiile din limbile română și franceză ale acestui acatist. De asemenea, ne propunem să vedem în ce măsură aceste motive și aluzii biblice sunt receptate ca atare, adică în legătură cu Sfânta Scriptură, de către cei care citesc sau ascultă acatistul Buneivestiri.

Ne-am oprit asupra acestuia, deoarece, atât în imnografia bisericească, cât și în practica liturgică ortodoxă, acatistul Buneivestiri este considerat drept arhetipul tuturor celorlalte. Acatistul reprezintă un tip particular de poezie liturgică, a cărui lectură nu este una pur literară, centrată pe plăcerea receptării calităților sale poetice, ci una practică, cu o funcționalitate liturgică precisă: el reprezintă concretizarea unei forme de rugăciune, care poate fi publică, sau particulară (personală). Cel care îl citește singur (de obicei acasă) sau participă la citirea lui de către preot la biserică este, în general, un credincios practicant. El ar trebui să poată

recepta ca atare motivele și referințele biblice, în vederea stabilirii acelor relații de transtextualitate și intertextualitate definite de Genette (1982: 7), ce pun textele în diverse tipuri de legături unele cu altele. Cultura sa religioasă și biblică (acumulată în urma unei activități de cateheză instituționalizată sau nu, în calitate de autodidact), coroborată cu practica sa liturgică, sunt cele care contribuie la reușita acestui tip de receptare transtextuală a acatistului, care îl înscrie într-un raport de contiguitate tematică cu Sfânta Scriptură.

Prin urmare, în continuitatea demersului profesorului Eugen Munteanu, de definire a Bibliei ca un hipertext (în accepțiunea lui Genette) și a tradiției biblice românești drept o tradiție hipertextuală (Munteanu 2011: 16), ne propunem să recuperăm, la rândul nostru, câteva concepte propuse de autorul lucrării *Palimpsestes* în tipologizarea structurală a textelor. Categoriile propuse de Genette, exploatate, după cum subliniază Eugen Munteanu, mai ales de literați, se dovedesc a fi extrem de fecunde din punct de vedere operațional și în analiza textelor biblice și a altor tipuri de texte, care întrețin cu acestea relații de înrudire tematică de diferite tipuri. Ne vom referi în cele ce urmează cu precădere la conceptele de transtextualitate și intertextualitate. În opinia lui Genette, transtextualitatea, numită și „transcendență textuală a textului”, reprezintă „tot ceea ce îl pune în legătură, manifestă sau secretă, cu alte texte. Prin urmare, transtextualitatea depășește și include arhitextualitatea” (Genette 1982: 7), aceasta din urmă fiind definită ca „ansamblu al categoriilor generale sau transcendente – tipuri de discurs, moduri de enunțare, genuri literare etc. – de la care se revendică fiecare text în parte” (Genette 1982: 7). Intertextualitatea e definită apoi ca o „relație de coprezență stabilită între două sau mai multe texte, prin prezența efectivă a unui text în celălalt” (Genette 1982: 8).

2. Transtextualitate și intertextualitate biblică

Acatistul Bunevestiri stabilește o serie de relații transtextuale, dar și intertextuale, în primul rând cu Cartea Cărților, Biblia, dar și cu alte texte din literatura liturgică și spirituală creștin-ortodoxă. Din punct de vedere transtextual, citirea Acatistului Bunevestiri la nivelul practicii liturgice trebuie pusă în legătură nu numai cu Sfânta Scriptură, dar și cu întreaga literatură spirituală liturgică centrată pe cultul Maicii Domnului, din care fac parte Paraclisul acesteia, alte acatiste care-i sunt consacrate (cum ar fi acela al Acoperământului Maicii Domnului), sau pricisne, adică acele cântări interpretate de cor în timpul împărtășaniei (în economia liturghiei euharistice), de preamărire a Fecioarei Maria în calitatea ei de Născătoare de Dumnezeu, deosebit de îndrăgite de evlavia populară. Una dintre cele mai cunoscute îi este atribuită Sfântului Nectarie din Eghina și se intitulează „Fecioară Maică Maria”¹. Prin urmare, textul Acatistului Bunevestiri nu poate fi analizat

¹ Una dintre versiunile acestei cântări începe în felul următor: „Fecioară Maică, Maria, stăpână-împărăteasă, pe tine te ferim. Curată fiică din Adam, parfum de floare aleasă, pe tine te

independent de aceste relații de transtextualitate decât din punct de vedere strict stilistic. Acesta este și motivul pentru care ne propunem aici mai mult decât o analiză stilistică. Demersul nostru analitic urmărește nu numai studierea rolului stilistic și poetic al motivelor și referințelor biblice prezente în acatist, dar și a rolului lor pedagogic, catehetic, de formare spirituală, duhovnicească a cititorilor, implicit practicanți, prin activarea, construirea și fixarea unei culturi biblice a acestora. De altfel, o analiză strict stilistică ar pune în evidență numai parțial relațiile de intertextualitate ce se stabilesc față de Sfânta Scriptură.

Vom înțelege în continuare, în direcția propusă de Genette, prin motive biblice un tip particular de intertext, explicitat narativ sau stilistic, diferit discursiv de citat (însă la fel de transparent la nivel de receptare), care presupune prezența narativă sau stilistică a unor episoade din Vechiul sau din Noul Testament în textul Acatistului Bunevestiri. În aceeași direcție, prin referințe biblice vom înțelege prezența explicită în textul acatistului a unor nume proprii sau sintagme care desemnează personaje din Vechiul sau din Noul Testament. Aluziile biblice reprezintă un tip special de intertextualitate, care presupune prezența implicită a unor fragmente biblice în Acatistul Bunevestiri, în general prin intermediul unor metafore mariologice care funcționează ca sugestii, stârnind în mintea cititorului o serie de cunoștințe (prealabile) referitoare la episoade biblice. Ne propunem să ne referim în continuare la versiunile din limbile română și franceză ale acestui acatist, din două motive principale: 1. acela de a sublinia, din perspectivă contrastivă, intertextualitatea față de Sfânta Scriptură în aceste două limbi și 2. acela de a pune în evidență receptarea de multe ori mai clară a acestuia în limba franceză, datorată unor particularități culturale de traducere, precum și a unei mai bune culturi biblice a ortodocșilor francezi. În general convertiți la Ortodoxie, aceștia vin înspre practica liturgică cu o temeinică pregătire catehetică inițială, bazată în primul rând pe cunoașterea Scripturii. Am ales pentru reflecția noastră analitică versiunea în franceză a Acatistului Bunevestiri propusă de părintele arhimandrit Placide Deseille, starețul mănăstirii Sfântul Antonie cel Mare², din cele două mai cunoscute versiuni utilizate în spațiul francez, la nivelul practicii liturgice ortodoxe³. În limba română putem vorbi despre o singură versiune a acestui acatist, propusă în majoritatea Ceaslovurilor, Acatistierelor sau cărților de rugăciune tipărite cu binecuvântarea Bisericii ortodoxe române. Numit în aceste lucrări de cult Acatistul Bunevestiri (sau al Bunevestiri a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu), el este cunoscut printre credincioși și sub denumirea de Acatistul Maicii Domnului. În limba franceză, aceasta este de altminteri, denumirea sa: Acatistul către Preasfânta Născătoare de Dumnezeu sau, pe scurt, Acatistul Maicii Domnului. Ea este

fericim. Aleasă fiică de-împărat, fecioară nenuntită, pe tine te fericim. Smerenia te-a ridicat și te-a făcut slăvită, pe tine te fericim...”.

² „Acatiste à la Très Sainte Mère de Dieu”, în *Recueil d'Acatistes* (1996).

³ Cea de a doua îi aparține părintelui Denis Guillaume, călugăr greco-catolic devenit ortodox la sfârșitul vieții: vezi Dumas (2009: 213-236).

justificată de motivele biblice fundamentale pe care este construit narativ acatistul, al Bunevestiri și al Întrupării lui Hristos din Fecioara Maria, care devine astfel Maică a lui Dumnezeu, precum și de conținutul primului condac din economia acestuia, care se referă la contextul istorico-spiritual al alcătuirii sale ca imn liturgic: ca semn de mulțumire adus Maicii Domnului, care a apărut cetatea Constantinopolului în timpul unui asediu din anul 626, în urma unui pelerinaj cu icoana acesteia organizat de patriarhul Serghie. Versiunea în limba franceză este mult mai clară, din punct de vedere discursiv, decât cea din limba română: „Invincible conductrice de nos armées, à toi les accents de victoire! Délivrée du danger, moi, ta cité, je te dédie cette action de grâces, ô Mère de Dieu! Toi dont la puissance est irrésistible, délivre-moi de tout péril, afin que je te crie : Réjouis-toi, Épouse inépousée !”; „Apărătoare Doamnă, pentru biruință mulțumiri, izbăvindu-ne din nevoi aducem ție, Născătoare de Dumnezeu, noi robii tăi. Ci, ca ceea ce ai stăpânire nebiruită, izbăvește-ne din toate nevoile, ca să strigăm ție: Bucură-te, Mireasă, pururea Fecioară!”⁴. Acest condac (caracterizat de o anumită ambiguitate la nivel de receptare discursivă în limba română) este folosit în ambele spații culturale ca rugăciune liturgică, particulară, sau publică, cântată de cor în economia liturghiei euharistice, înainte de vohodul mic (Dumas 2000).

Motivul biblic central prezent în Acatistul Bunevestiri este acela al vestirii nașterii pruncului Iisus, făcută de arhanghelul Gavriil Fecioarei Maria, cu care debutează primul dintre cele doisprezece icoase ale acestuia: „Îngerul cel mai întâi stătător din cer a fost trimis să-i zică Născătoarei de Dumnezeu: Bucură-te!”; „Un prince des anges fut envoyé du ciel pour dire à la Mère de Dieu: Réjouis-toi!”. La nivel discursiv, el este construit narativ (explicit), prin relatarea acestui episod din Noul Testament (Luca 1:26-39), de-a lungul primelor două serii de condace și icoase, dar și implicit, prin intermediul unor formule de numire a Maicii Domnului, din economia câtorva icoase, care devin, la nivelul practicii liturgice de citire a acatistului, formule de interpelare. Din punct de vedere narativ, episodul Bunevestiri cuprinde anunțul făcut de arhanghelul Gavriil Fecioarei Maria referitor la zămislirea ei, în afara nunții și a unirii cu vreun bărbat, a pruncului Iisus, Fiul lui Dumnezeu, uimirea Mariei, care se știe fecioară, deci în imposibilitatea oricărei maternități și acceptarea ei de a se supune hotărârii divine: „Știindu-se pe sine sfânta întru curăție, zis-a lui Gavriil cu îndrăznire: Preaslăvitul tău glas cu anevoie se arată a fi primit sufletului meu; că naștere cu zămislire fără sămânță, cum îmi spui?”; „Se sachant vierge, la Toute-Sainte dit hardiment à Gabriel : tes paroles sont étranges, et mon âme a peine à les accepter. Comment peux-tu dire qu’un enfantement suivra une conception virginale.”⁵ (condacul al doilea). Acest motiv biblic neotestamentar este continuat discursiv în următoarele condace, de acela al

⁴ „Acatistul Bunevestiri a Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu și pururea Fecioarei Maria”, în *Ceaslov* (2001).

⁵ Observăm din nou claritatea sintactică a traducerii din franceză, făcută într-o limbă literară deja fixată normativ de mai multe secole, în momentul efectuării acesteia (după înrădăcinarea Ortodoxiei în Franța, la începutul secolului trecut).

întrupării lui Hristos (anunțat deja în Vechiul Testament: Isaia 7, 14), care cuprinde narativ, taina zămislirii virginală a Fecioarei Maria și a nașterii lui Iisus, închinarea magilor, fuga în Egipt și întâmpinarea lui Iisus în templu, de către bătrânul Simeon. Îmbinarea celor două este sugerată și prin intermediul unor formule de numire a Fecioarei Maria ca Maică a lui Dumnezeu, din icoasele al patrulea și al șaptelea: „Maica Mielului și a Păstorului” („Mère de l’Agneau et du Pasteur”) și, respectiv, „ceea ce ai născut pe Mântuitorul celor robiți” („car tu as donné le jour au libérateur des captifs”). Interpelată discursiv în cadrul fiecărui icos, Maica Domnului, în cinstea căreia este conceput acatistul la care ne referim, reprezintă, împreună cu Fiul lui Dumnezeu pe care l-a purtat în pânțece și pe care l-a născut, cele două personaje biblice centrale și esențiale la nivelul iconomiei divine referitoare la mântuirea omului. De altminteri, fiecare condac se constituie într-o interpelare poetico-teologică a lui Hristos, ca într-un fel de echilibru discursiv stabilit față de interpelarea Maicii Domnului din cadrul fiecărui icos. Imaginile din prima formulă de numire a Fecioarei Maria, a mielului și a păstorului, reprezintă două imagini neotestamentare fundamentale, cu referire teologică și spirituală la jertfa euharistică și, respectiv, la dimensiunea pastorală a slujirii sacerdotale, ambele asumate inițial, integral și pedagogic, de către Hristos. Cea de a doua formulă exprimă în mod explicit rolul esențial al nașterii lui Hristos pentru salvarea omului de la moartea păcatului, pentru mântuirea sa, explicitată pe larg de către toată învățătura și practica liturgică a Bisericii.

3. Referințe și aluzii biblice în Acatistul Bunevestiri

Mai multe referințe la originile acestui păcat strămoșesc apar consemnate în acatist. Este vorba despre ceea ce am numit mai sus referințe biblice, considerate de noi ca reprezentând un alt tip de intertextualitate între textul acatistului și cel al Sfintei Scripturi; ele apar la nivelul a două metafore mariologice din icosul I: „chemarea lui Adam celui căzut” („relevement de la chute d’Adam”) și, respectiv, „ștergerea lacrimilor Evei” („consolation des larmes d’Ève”). Este vorba, firește, de o intertextualitate înțeleasă în sens larg, implicită, singurele semne discursive de coprezență a textului biblic în cel al acatistului fiind reprezentate de numele proprii Adam și Eva (observăm construirea identică a celor două imagini în ambele limbi). Cele două personaje veterotestamentare, numite și protopărinți în cultura teologică creștină, se află la originea păcatului strămoșesc, datorită neascultării de care au dat dovadă în cartea Facerii față de interdicția divină de a nu se atinge de roadele pomului din mijlocul raiului, care le-a adus moartea și perisabilitatea trupului (Gen. 3). În centrul Noului Testament se află legea cea nouă a iubirii lui Hristos, care se naște din Fecioara Maria, ia trup omenesc și se jertfește pe cruce pentru răscumpărarea acestui păcat și mântuirea omului. Cel care trăiește după această nouă lege și respectă poruncile divine are posibilitatea de a se îndumnezei, de a reveni la starea de transfigurare a trupului în Împărăția lui Hristos, după judecata de la Parusie.

Făptura prin care această ridicare a omului la starea sa ontologică inițială, de dinaintea căderii lui Adam și a Evei în păcat, devine posibilă este Fecioara Maria, aleasă de Dumnezeu pentru a-l zămisli prin lucrarea Duhului Sfânt, a-l purta în pânțece și a-l naște pe Iisus Hristos, Fiul Său și Mântuitorul neamului omenesc. Cele două nume proprii din Vechiul Testament sunt esențiale pentru înțelegerea spirituală a economiei divine referitoare la ridicarea din păcat a omului celui vechi și transfigurarea lui, expusă în Noul Testament. Ea o are în centru pe Maica Domnului, cea prin care devine posibilă întruparea lui Hristos-Mântuitorul, aleasă datorită virtuților sale desăvârșite, cu consimțământul ei, pentru îndeplinirea acestei misiuni divine.

Mai multe metafore mariologice, cuprinse în icoasele acatistului, exprimă stilistic un alt tip de intertextualitate definit față de textul Sfintei Scripturi, numit de noi, de sugerare, sau aluziv. Prima dintre acestea, în ordinea inserării lor în textul acatistului, reprezintă o aluzie la parabola biblică a semănătorului(-secerător) (Mat. 13:3-23, Marc. 4:3-20, Luc. 8:5-15) și apare în condacul al treilea : „și pânțele ei cel cu bună roadă, ca pe o țarină dulce l-a arătat tuturor celor ce vor fi să seceie mântuire” (respectiv, în franceză: „Et son sein virginal devint comme un champ de délices pour ceux qui veulent y moissonner le salut”). Ea este construită pe analogia pânțele matern-țarină roditoare la modul desăvârșit, iar receptarea ei se bazează pe cunoașterea acestei parabole de către cititorul acatistului (ori din frecventarea Scripturii, ori din practica liturgică, această parabolă fiind citită de către preot în cadrul liturghiei euharistice și interpretată apoi de el, celor prezenți, în cadrul predicii sau al cuvântului său de învățătură).

O altă metaforă mariologică apare în icosul al treilea și reprezintă o aluzie la o parabolă biblică din evanghelia după Ioan, a lui Hristos care reprezintă vița cea adevărată, din care cresc ca niște mlădițe toți cei care-L ascultă și-i urmează învățătura (Ioan 15:1-8). Este vorba despre următoarea imagine stilistico-poetică: „vița mlădiței celei nevestejite” (în franceză, „sarment au bourgeon inflétrissable”). Ea este construită pe analogia Maica Domnului-vița de vie cea purtătoare de viață, din care se naște Hristos și respectiv, Iisus-mlădiță crescută din aceasta, însă nu una obișnuită ci de un tip cu totul special, divino-uman, nesupus stricăciunii firii omenești, pe care a transfigurat-o prin jertfa sa mântuitoare de pe cruce.

În icosul al șaselea, avem o imagine poetică de aceeași factură, ce face referire la un episod din cartea Ieșirea a Vechiului Testament, și anume traversarea Mării Roșii de către Moise și poporul lui Israel și înecarea în apele ei a faraonului egiptean care îi urmărea (Ex. 14): „mare care ai înecat pe netrupescul faraon” (în franceză, „mer qui a englouti le pharaon spirituel”). Ca și în cazul imaginii precedente, metafora sugerează nu numai prezența discursivă a acestui episod veterotestamentar în textul Acatistului, dar și legătura pedagogică dintre Vechiul și Noul Testament, care se realizează prin intermediul figurii Fecioarei Maria și al rolului ei esențial pentru omenire, de Născătoare a lui Dumnezeu-Fiul. Metafora este construită pe analogia dintre Marea Roșie și Maica Domnului, care a

contribuit, prin nașterea lui Hristos–Mântuitorul neamului omenesc, la înecarea spirituală a păcatului strămoșesc și la transfigurarea omului.

În același acatist, în icosul al optulea, Fecioara Maria este numită cea prin care „s-a dezlegat călcarea poruncii” („par toi a été effacée la transgression”), imagine poetică ce face referire la aceeași încălcare, transgresare a poruncii divine din cartea Facerii, care a dus la căderea în păcat și în moarte a protopărinților Adam și Eva. Prin calitatea sa de Maică a Fiului lui Dumnezeu, care s-a întrupat și s-a răstignit pe cruce pentru mântuirea oamenilor, Fecioara Maria reușește să se afle la baza acestei răscumpărări înfăptuită de Iisus Hristos, cel pe care ea l-a născut. Lucrarea sa în proiectul divin de mântuire a lumii este esențială, de unde și importanța și dimensiunile cultului care îi este consacrat în creștinism.

Formula de denumire metaforică centrală din Acatistul Bunevestiri, folosită cu privire la Fecioara Maria și care devine formulă doxologică de interpelare la nivelul practicii liturgice de citire a acestei compoziții, este una oximoronică prin excelență: „Mireasă pururea fecioară”, iar în franceză, „épouse inépousée”. Ea exprimă, din punct de vedere discursiv, întreaga taină a maternității feciorelnice a Maicii Domnului, în afara oricărei concepții trupești și împotriva legilor firii și a rolului ei în iconomia mântuirii, prin nașterea Fiului lui Dumnezeu. În limbajul liturgic românesc se mai folosește o formulă cu valoare sinonimică, „mireasă nenuntită”, construită perfect simetric față de sintagma ei echivalentă din franceză: „épouse inépousée”. Ne-am referit pe larg în altă parte (Dumas 2009: 217) la tipul de construcție lexicală inedită pe care îl reprezintă în franceză derivatul inépousée, folosit exclusiv la nivelul terminologiei religioase ortodoxe individualizată în această limbă.

4. În loc de concluzii: text, gest și cateheză liturgică

Din toată structura narativă a acatistului reiese dimensiunea pedagogică, de evidențiere narativă, stilistică și poetică a rolului esențial pe care îl are Maica Domnului pentru mântuirea neamului omenesc, exprimat de majoritatea motivelor, referințelor și aluziilor biblice analizate mai sus. Ea este receptată ca atare mai cu seamă la nivelul practicii liturgice a unei lecturi frecvente, repetate cu regularitate, a acatistului. La acest nivel cultural, lectura este însoțită de gesturi, care sunt generate semiotic de discursul verbal, de înțelegerea mesajului esențial al acatistului, care este unul doxologic prin excelență, dar și catehetic, de conștientizare a importanței duhovnicești a Maicii Domnului în iconomia divină referitoare la mântuirea lumii. Atât în cultul public, cât mai ales în cultul particular, lectura acatistului este însoțită de gestul crucii, de închinăciuni și metanii și este asociată poziției îngenunchate a corpului, atribuită în mod tradițional ideii de rugăciune.

Cele câteva anchete sporadice efectuate printre credincioși practicanți din cele două spații culturale și lingvistice (românesc și francez) ne îndreptățesc să afirmăm că receptarea intertextului biblic prezent în acatist diferă foarte mult de la caz la caz, în funcție de cultura biblică a fiecăruia.

Dacă ortodocșii francezi dau dovadă de o mai asiduă frecventare a lecturii Sfintei Scripturi, ceea ce le conferă o receptare mai facilă a intertextualității definite față de aceasta, ortodocșii români (practicanți) stabilesc cu mai multă ușurință relații de transtextualitate față de celelalte forme de rugăciune consacrate Maicii Domnului, ca paraclisul sau pricesnele. Cateheza celor dintâi și evlavia celor din urmă transformă însă, în ambele cazuri, credem, înțelegerea intertextualității într-un sens mai larg și mai generos, în direcția interdiscursivității de care vorbește D. Maingueneau (Maingueneau 2002: 329), ca formă de actualizare discursivă prin co-prezență explicită sau implicită a unei transtextualități biblico-liturgice.

Bibliografie

- Acathiste et Paraclisis*, traduction par le père Denis Guillaume, Diaconie apostolique, Rome, 1990, troisième édition.
- Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, tipărită sub îndrumarea Preafericitului părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, București, 1988.
- Ceaslov*, tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001.
- Charaudeau și Maingueneau 2002: P. Charaudeau, D. Maingueneau, *Dictionnaire d'analyse du discours*, Seuil, Paris, 2009.
- Dumas 2000: Felicia Dumas, *Gest și expresie în liturgia ortodoxă. Studiu semiologic*, Institutul European, Iași, 2000.
- Dumas 2009: Felicia Dumas, « *Aspects stylistiques de quelques termes religieux dans deux traductions françaises de l'Acathiste à la Mère de Dieu* », în Iulian Popescu (ed.), *Valeriu Stoleriu/ Val Panaitescu, in honorem*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009.
- Genette 1982: Gérard Genette, *Palimpsestes La littérature au second degré*, Paris, Seuil, 1982.
- Munteanu 2011: Eugen Munteanu, „Tradiția biblică românească. Coordonate, stadiu al cercetării, potențial”, în E. Munteanu et. al. (ed.), *Receptarea Sfintei Scripturi între filologie, hermeneutică și traductologie*. Lucrările Simpozionului Național „Explorări în tradiția biblică românească și europeană”, Iași, 28-29 octombrie 2010, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2011.
- Recueil d'Acathistes*, Monastère Saint-Antoine-Le-Grand, métouchion de Simonos Petra, 1996.